

MAKTAB O'QUVCHILARIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI RIVOJLANTIRISH

Ma'rifat Tashpulatova

Jarqo'rg'on tumanidagi XTBga qarashli 47-sonli umum ta'lim
maktabining amaliyotchi psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7583167>

ARTICLE INFO

Received: 18th January 2023

Accepted: 29th January 2023

Online: 30th January 2023

KEY WORDS

Muloqot, munosabat,
shaxslararo munosabat
madaniyati, Prognostik bosqich
(modellashtirish),
kommunikativ aloqa,
pedagogik jarayon, natijalar
tahlili.

ABSTRACT

Ushbu maqolada maktab o'quvchilari o'rtasida shaxslararo munosabatlar rivojlantirish haqida so'z boradi.

Bolalar jamoasini shakllantirish masalalari, bolalar bog'chasi guruhining o'ziga xos xususiyatlari va undagi shaxslararo munosabatlar, maktabgacha ta'lim guruhining individual bolalar shaxsiyatini shakllantirishga ta'siri - bularning barchasi alohida qiziqish uyg'otadi.

Shuning uchun ham bir qator fanlar - falsafa, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, shaxs psixologiyasi va pedagogikasining chorrahasida vujudga kelgan shaxslararo munosabatlar muammosi hozirgi zamonning eng muhim muammolaridan biridir.

Har yili u mahalliy va xorijdagi tadqiqotchilarning e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda va mohiyatan odamlarning turli uyushmalarini - guruhlar deb ataladigan narsalarni o'rganadigan ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammosidir. Bu muammo yosh avlodni tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti uchun juda muhim bo'lgan "jamoaviy munosabatlar tizimidagi shaxs" muammosi bilan birlashadi.

Shaxslararo munosabatlar odamlar o'rtasida his-tuyg'ular, hukmlar va bir-biriga murojaat qilish shaklida rivojlanadigan aloqalar yig'indisidir. Shaxslararo munosabatlar muloqotga asoslanadi. Ma'lumki, shaxsning (go'daklik) birinchi etakchi faoliyati bu hissiy va shaxsiy muloqotdir. Uning yordami bilan psixikaning jadal rivojlanishi sodir bo'ladi.

Muloqot - odamlarning birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Ya'ni, har bir shaxsning jamiyatda bajaradigan faoliyatlari (mehnat, o'qish, o'yin, ijod qilish va boshqalar) o'zaro munosabat va o'zaro ta'sir shakllarini o'z ichiga oladi. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishni, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, ishlarining muvaffaqiyati, obro'si uning muloqotga kirisha

olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir. Bir qarashda osongina tuyulgan shaxslararo muloqot aslida juda murakkab jarayon bo'lib, unga odam hayoti mobaynida o'rganib boradi.

Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar va asosiy vositalarni jadal yangilash zarurati sharoitida lizing xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faoliyatini moliyalashtirish shakli sifatida alohida ahamiyatga ega.¹

Zamonaviy dunyoda oila yangi shakllarga ega va bilan taqqoslaganda sezilarli darajada o'zgartirilgan oldingi avlodlar davomida qabul qilingan oilaviy munosabatlarning an'anaviy shakllari.²

Inson o'z hayotida turli ijtimoiy guruhlarining a'zosidir. Bunday guruhlar oilaviy, ta'lim guruhları, mehnat jamoalari, do'stona kompaniyalar va boshqalar bo'lishi mumkin. Guruh turi ma'lum ijtimoiy munosabatlarning mavjudligini taqozo qiladi. Faoliyat turiga qarab ijtimoiy soha shaxslararo munosabatlar amalga oshiriladigan joyda A. N. Suxov, A. A. Derkach quyidagilarga ajratiladi: ishlab chiqarish, maishiy, iqtisodiy, huquqiy, axloqiy, siyosiy, diniy, estetik va boshqa insoniy munosabatlar.

1. Ishlab chiqarish munosabatlari- ishlab chiqarish, ta'lim, iqtisodiy, maishiy va boshqa muammolarni hal qilishda tashkilotlar xodimlari o'rtasida shakllanadi va xodimlarning bir-biriga nisbatan xatti-harakatlarining qat'iy qoidalarini nazarda tutadi. Ushbu munosabatlar quyidagilarga bo'linadi:

vertikal - menejerlar va bo'ysunuvchilar o'rtasida;

gorizontal - bir xil maqomga ega bo'lgan xodimlar o'rtasidagi munosabatlar;

diagonal - bir ishlab chiqarish bo'linmasi rahbarlarining boshqasining oddiy xodimlari bilan munosabatlari.

2. Maishiy munosabatlar- ta'tilda va uyda mehnat faoliyatidan tashqari shakllanadi;

3. Iqtisodiy munosabatlar - moddiy va ma'naviy mahsulotlar bozori bo'lgan ishlab chiqarish, egalik qilish va iste'mol qilish sohasida amalga oshiriladi. Bu erda odam ikkita o'zaro bog'liq rolda harakat qiladi - sotuvchi va xaridor.

4. Huquqiy munosabatlar - qonun bilan belgilanadi. Ular ishlab chiqarish, iqtisodiy, siyosiy va boshqa ijtimoiy munosabatlarning sub'ekti sifatida shaxs erkinligi o'lchovini belgilaydi. Qonunchilik qoidalariga asoslangan bu munosabatlar katta ma'naviy yuk yuklaydi.

5. Axloqiy munosabatlar - tegishli marosimlar, urf-odatlar, urf-odatlar va odamlar hayotini tashkil etishning boshqa shakllarida mustahkamlangan. Bu shakllar mavjud shaxslararo munosabatlar darajasidagi xulq-atvorning axloqiy me'yorini o'z ichiga oladi, bu odamlarning ma'lum bir jamoasining axloqiy o'zini o'zi anglashidan kelib chiqadi.

6. Diniy munosabatlar ma'lum bir jamiyat yoki ijtimoiy guruhga xos bo'lgan e'tiqod va din ta'siri ostida shakllangan kishilarning o'zaro ta'sirini aks ettiradi. Bu munosabatlar insonning o'zini o'zi bilish va takomillashtirish ehtiyojidan, borliqning oliy ma'nosini anglashdan, kosmos bilan aloqalarini tushunishdan, tabiatshunoslik tahliliga mos kelmaydigan sirli hodisalarni tushuntirishdan kelib chiqadi. Bu munosabatlarda hissiyotlar, sezgi va e'tiqodga asoslangan voqelikni aqliy aks ettirishning irratsional tamoyillari ustunlik qiladi.

7. Siyosiy munosabatlar hokimiyat muammosi atrofida. Ikkinchisi avtomatik ravishda unga ega bo'lganlarning hukmronligiga va unga etishmayotganlarning bo'ysunishiga olib keladi. Jamoatchilik munosabatlarini tashkil etish uchun mo'ljallangan hokimiyat odamlar

jamoalarida etakchilik funktsiyalari shaklida amalga oshiriladi. Uning absolutizatsiyasi, shuningdek, uning to'liq yo'qligi jamiyatlarning hayotiy ta'minoti uchun zararli.

8. Estetik munosabat odamlarning bir-biriga nisbatan hissiy va psixologik jozibadorligi va tashqi dunyoning moddiy ob'ektlarining estetik aks etishi asosida yuzaga keladi. Bu munosabatlar juda subyektivdir.

Turlari

va

shakllari

Shaxslararo munosabatlar nima ekanligi haqida gap ketganda, biz asosiy turlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin va bu og'zaki bo'lmagan muloqot, imo-ishoralar va tana harakatlari, odamning tashqi ko'rinishi, og'zaki nutq va boshqalar bo'lishi mumkin.

Tarkibiy komponentlar. U kishilar o'rtasidagi munosabatlarning ba'zi bilim shakllari - xotira, idrok, tasavvur, tafakkur kabi xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Har bir individual komponent sizga shaxsni ochib berishga, uning individualligini, psixologik rejaning xususiyatlarini tan olishga imkon beradi. O'zaro tushunishga erishish mumkin bo'ladi, agar siz aloqaga chiqmoqchi bo'lgan odamni tushunsangiz.

Hissiy komponent. Bu kimdir bilan muloqotda bo'lgan tajribalarimizdan boshqa narsa emas. Ular nafaqat ijobiy, balki salbiy ham bo'lishi mumkinligini unutmang. Ajoyib misol - er-xotin bo'lgan erkak va ayol o'rtasidagi shaxslararo munosabatlar diagnostikasi. Ular janjallashishadi, yarashishadi, gohida bir-biriga hamdardlik, gohida antipatiya his qilishadi. Bundan tashqari, hissiy komponent empatiyani anglatadi. Bu kimgadir hamdardlik hissi.

Xulq-atvor komponenti. Bu nutq, yuz ifodalari. Aynan shu komponent shaxslararo munosabatlarda asosiy tartibga soluvchi hisoblanadi.

Shaxslararo munosabatlarning rivojlanishi faqat ma'lum bir shaxs boshqa shaxs bilan aloqa o'rnatishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, topish uchun Buning uchun xudbin niyatlar bo'lmasligi kerak, muloqotda engillik va tushunish, hissiy joziba bo'lishi kerak. Odamlarning shaxslararo munosabatlari doimo ishonchga erishishga intiladi. Shundan so'ng, aloqa chuqurlashadi, vaqt o'tishi bilan psixologik to'siq yo'qoladi. Biroq, ishonch va ishonchlilik o'rtasida farq bor. Ular uzoq vaqt davomida ishonchga loyiqdirlar, ammo ishonuvchan odam, mumkin bo'lgan hiyla va umidsizliklarga qaramay, boshqasining so'zini qabul qiladi.

Pedagogikada muloqot ta'lim oluvchi va o'quvchilar jamoasining o'zaro ta'sir malakasi, usuli va tizimini anglatib uning mohiyati, o'zaro axborot almashishida, ta'lim va tarbiyaviy ta'sir o'tkazishida, o'zaro bir-birlarini tushunishga erishishlarida namoyon bo'ladi hamda quyidagi xususiyatlarga ega:

- muloqot ta'lim oluvchining o'quv faoliyatida eng muhim kasbiy qurol hisoblanadi;
- muloqot jarayonida uning maqsadga muvofiq amalga oshirishni ta'minlash uchun ijtimoiy nazorat va ijtimoiy qonuniyatlar muhim aha-miyatga ega;
- ta'lim oluvchi va o'quvchi munosabatlarining eng muhim tarkibiy qismi muloqot sanalib, motivatsiyada motiv qanday ahamiyat kasb etsa, u ham xuddi shunday muhim rol o'ynaydi;
- pedagogikada muloqot - ta'lim oluvchining o'quvchilarga ta'sir o'tkazish asosida o'zaro munosabatini faol tashkil qilishi, muayyan bir maqsadni dastur asosida amalga oshirishning rejalashtirilgan funksiyasini bajarishidir;
- muloqot - hamkorlik faoliyatining ehtiyojidan vujudga kelib chiqadi va shaxslararo munosabat rivojlanishining ko'p qirrali jarayoni hisoblanadi;

• noto'g'ri pedagogik muloqotdan o'quvchilarda qo'rquv, o'z kuchiga ishonchsizlik paydo bo'ladi, ularning diqqat-e'tibori, ishchanlik harakati susayadi, nutq dinamikasi buziladi, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyati pasayadi.

O'quvchilarda shaxslararo munosabat madaniyati — bu o'qituvchining o'quvchilar bilan darsda va darsdan tashqari faoliyatda o'zi uchun eng qulay bo'lgan psixologik muhitni vujudga keltirib, ijobiy ruhiy iqlimni yaratishi uchun imkoniyat beruvchi kasbiy munosabatidir.

O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro yaqin muloqotidan asosiy maqsad:

- salbiy holatlarni vujudga keltiruvchi barcha jarayonlarga barham berish;
- o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish;
- o'quvchilarni faollikka, erkin fikrlashga, o'z fikr-mulohazalarini ochiqchilik bilan bayon qilib unga tayanishga o'rgatish;
- o'quvchilarning yashirin qobiliyatlarini rivojlantirish;
- dars va darsdan tashqari jarayonlarda quvonch va shodlik kayfiyatini paydo qilish.

Rus pedagogi A.S.Makarenkoning fikricha, ta'lim oluvchi muloqoti xurmat va talabchanlikka asoslangan munosabat shaklida bo'lishi lozim³.

Bu borada V.D.Suxomlinskiy ta'lim oluvchining "...maktab hovlisida gapirgan har bir so'zi puxta o'ylangan, aql va mulohazalarga boy, ma'lum bir tarbiyaviy maqsadga qaratilgan bo'lishi kerak" deb ta'kidlaydi.

Ta'lim oluvchining har bir so'zi olimning fikricha, nafaqat o'quvchi qulog'iga aytiladi, balki uning qalbiga ham qaratilgan bo'lishi shart. Umuman ilg'or ta'lim oluvchilarning fikricha, ta'lim va tarbiya faqat ta'lim oluvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlik pozitsiyasi asosidagi muloqot jarayonida quriladi.

O'quvchilarda shaxslararo munosabat madaniyati jarayonida ta'lim oluvchi qisqa muddatda o'zining psixologik bilimlariga tayanib o'quvchilarni psixik xususiyatlarini mukammal bilishga harakat qilishi lozim. O'quvchilarning ichki dunyosiga, ruhiy holatiga kirib bormasdan, unga nisbatan turli tarbiyaviy jazolar qo'llash, tanbeh berish mumkin emas. Bu holat o'quvchilar bilan o'zaro muloqotni tuzatib bo'lmas darajada buzilishiga, o'quvchilarning yashirin holatga, o'z "qobig'iga" kirib olishiga sabab bo'ladi.

O'quvchilarda shaxslararo munosabat madaniyati pedagogik muloqot tuzilishi jihatidan ta'lim oluvchi ijodkorligining noyob namunasidir. Pedagog olimlar ta'lim oluvchining o'quvchilar bilan muloqotiga ko'plab tavsiflarni ilmiy asarlarida bayon etsalarda, muloqot, avvalo, ta'lim oluvchining shaxsiy psixologik xususiyati sifatida namoyon bo'ladi. Olimlar esa, muloqot uchun ta'lim oluvchiga yo'nalish beradi xolos.

Jumladan, rus pedagogi V.A. Kan-Kalikning fikricha, ta'lim oluvchining pedagogik muloqoti tuzilishi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Prognostik bosqich (modellashtirish): Ta'lim oluvchi tomonidan sinf jamoasi bilan bo'lajak muloqotni modellashtirish.
2. Kommunikativ aloqa: O'quvchi bilan dastlabki o'zaro tanishuv jarayonida muloqotni tashkil etishga erishish.
3. Pedagogik jarayon: Ta'lim oluvchining xatti-harakati, pedagogik mahorati bevosita muloqotni boshqarishga qaratilgan bo'lishi kerak.

4. Natijalar tahlili: Amalga oshirilgan muloqotni tahlil etish, yutuq va kamchiliklarni xolisona baholab kelgusi faoliyat uchun modellashtirish.

Xulosa

Maktab o'quvchisining maktabga kirgan paytdan boshlab, bola sinfdoshlari va o'qituvchisi bilan shaxslararo munosabatlarni rivojlantiradi. O'quvchilarning shaxslararo munosabatlar tizimidagi mavqeini yaxshilash uchun ularning ijobiy fazilatlarini aniqlash va rivojlantirish, o'zini past baholash, da'vogarlik darajasini oshirish kerak. Shunday qilib, sinfdagi bolalarning shaxslararo munosabatlarni o'rganish sinfdagi har bir bola uchun qulay / hissiy / psixologik muhitni yaratish, shuningdek, o'qituvchining maqsadli ta'lim samaradorligini oshirish uchun ushbu munosabatlarni maqsadli rivojlantirish zarurdir. Boshqa shaxslarning ya'ni maktab psixologi va ota-onalar harakatlari, shuningdek sheriklarda ma'lum shaxsiy fazilatlarining mavjudligi - bularning barchasi shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirish uchun o'ziga xos asos bo'lgan zarur shartlardir.

References:

1. Madumarov Talatbek Tolibjonovich, & Gulomjonov Odiljon Rahimjon o'g'li. (2021). PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF A LEASING MECHANISM IN PUBLIC - PRIVATE PARTNERSHIP. International Engineering Journal For Research & Development, 6(SP), <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/7MXR3>
2. Abdullayev Akmal Nasriddinovich (2020). THE FEATURES OF APPEARING FAMILY IN MODERN SOCIETY. European science review, (3-4), 69-72.
3. Макаренко А.С. Педагогика. -М.: Владос, 2001г.
4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari.-T.,1994. -35b.
5. Khasanova, A. R., & Ismailova, N. I. Mutual coordination of sensorimotor activity for physical development of children with autism spectrum disorders.
6. Ismailova, N., & Grahova, S. Mythological stories about house-spirit: Themes, structure, psychological particularities.
7. Ismailova, N., Panfilov, A., Ljdokova, G., & Farhatovich, K. Gender aspects of confounding factors in the preparation of powerlifters.
8. Ismailova, N., & Grahova, S. Bylichkas in folklore for children: Psychology of being.
9. Gaifullina, N., Ismailova, N., Makarova, O., Panfilov, A., & Ljdokova, G. Individual psychological singularities of persons with disabling diseases.